

Відгук

офіційного опонента про дисертацію В.В. Котович
«Ойконімний простір України:
ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Луцьк, 2021. – Загальний обсяг
дисертації – 845 с., обсяг основного тексту – 430 с.)

Семантична реконструкція твірних основ (вужче – коренів) ойконімів – «не тільки важлива самоціль, але і одне із джерел давньої культури – духовної і матеріальної» [Трубачев О.Н. Приемы семантической реконструкции. Тезисы докладов. Международный симпозиум по проблемам этимологии, исторической лексикологии и лексикографии. – М, 1984. – С. 50]. Лінгвістичні дослідження останнім часом все частіше включають антропологічний аспект. У центрі таких студій покладено взаємозв'язок мови і духовної культури народу. Саме ойконімія (точніше – семантично реконструйовані твірні основи онімів) дають можливість робити відповідні висновки щодо етнокультурної інформації, яка має системний лінгвальний характер, зафіксований у внутрішній формі мовної одиниці. Семасіологічний аналіз мотивувальної бази географічних назв відбиває об'єктивну дійсність. Оніми кодують інформацію про сприйняття довкілля людиною, тому їх «розшифрування» уможливорює часткове відтворення моделі світу через антропоцентризм. «Онімний матеріал наділений величезним культурологічним потенціалом, однак у лінгвокультурологічному аспекті він вивчений ще недостатньо» – зазначає Котович В.В. І це зумовлює актуальність представленого дослідження, адже культуроємність власної назви довгий час залишалася на периферії ономастичних студій. На це було багато причин, найважливішою серед яких, вважаю, випрацювання та вдосконалення методології, яка виходить на міждисциплінарний рівень, що часто супроводжується труднощами щодо отримання культурно-історичної інформації з ономастикону, а також її опису та інтерпретації. Представлене дослідження є одним із кроків щодо реалізації цього завдання.

Джерельною базою дослідження послуговували архівні документи та видані на основі першоджерел матеріали, карти й атласи, довідники з адміністративно-територіального устрою України тощо. Картотека дисертації нараховує близько 30 000 онімних одиниць. Однак фактично в роботі проаналізовано 461 астіонім.

Результати наукових пошуків апробовані шляхом виступу на 22 міжнародних і 16 всеукраїнських наукових конференціях. За темою дослідження опубліковано монографію «Ойконімія України як лінгвокультурний феномен», три розділи англійською мовою в колективних монографіях, чотири словники (один, у співавторстві), розділ у хрестоматії, 73 статті й тези матеріалів конференцій, із них 33 – у фахових наукових виданнях України, 5 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 7 – у закордонних наукових виданнях, 28 публікацій – праці, видрукувані в інших виданнях. Усі публікації, крім одного словника, одноосібні. Надруковані наукові праці в повному обсязі розкривають зміст рецензованої дисертаційної роботи. Безперечно, цього цілком достатньо для повного ознайомлення широкої наукової громадськості з висновками, отриманими у процесі вивчення цієї теми.

В оформленні результатів наукових пошуків особливої ваги набуває автореферат. Зміст його та дисертації в цілому ідентичний, основні теоретичні положення та висновки, отримані у процесі аналізу онімного матеріалу з погляду лінгвокультурології розкриті на належному рівні.

Наукову достовірність висновків, які отримала Котович В.В., підвищують і різнопланові підходи до аналізу ойконімікону в культурологічному аспекті, у роботі, крім описового методу, використано прийоми лінгвокультурологічного аналізу, порівняльно-історичного, дериваційного, семантико-мотиваційного, етимологічного, структурного методів тощо. Методологічну базу дослідження становлять теоретичні положення про: визначальну роль антропоцентричного принципу в організації мови; методи та принципи ономастичних досліджень;

лінгвокультурологічні теорії слова; засади лінгвокультурологічного аналізу онімного матеріалу.

Основними завданнями, які намагається розв'язати у своєму дослідженні Віра Василівна, є визначити теоретико-методологічні засади ономастичного й лінгвокультурологічного аналізу ойконімного простору України; установити вектори взаємодії лінгвокультурології та ономастики; окреслити джерельну базу, методологічний інструментарій, термінологічний апарат дослідження; виявити механізми інтерпретації ойконіма – згорнутого лінгвокультурного тексту; проаналізувати сучасний астіонімікон України як складник ойконімного простору та як лінгвокультурний феномен; простежити реалізацію онімного й апелятивного кодів астіонімів на матеріалі назв українських міст; створити лінгвокультурологічні портрети астіонімів України; розкрити особливості вияву в назвах поселень універсальних категорій простору й часу; об'єктивувати культуроемність українського назовництва, його образно-символічний та духовний потенціал.

Безперечно, з усіма вказаними завданнями Котович В.В. успішно впоралася, що дозволяє говорити про вагоме значення її дослідження як у теоретичній площині, так і в практичній, адже результати наукових студій можуть бути використані у розбудові теорії та практики лінгвокультурології як комплексної наукової дисципліни, в осмисленні онімних одиниць у контексті мовно-культурних студій, а створені лінгвокультурологічні портрети астіокультуронімів слугуватимуть суттєвим доповненням до навчальних курсів із лексикології, історії української мови, опрацьований матеріал стане корисним для лексикографічної практики, передусім при укладанні повного Словника ойконімів України, лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних словників.

Дисертація оптимально структурована відповідно до поставленої мети – здійснити ономастичний та лінгвокультурологічний аналізи ойконімного простору України через декодування лінгвальної та позалінгвальної інформації кожної з досліджуваних одиниць, що уможливорює

співвіднесеність поверхневої структури ойконіма з його глибинною суттю, тобто з культурою. Робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів із підрозділами, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних та енциклопедичних джерел, додатків.

У **Вступі** дисертації чітко обґрунтовано актуальність вивчення онімного явища з погляду лінгвокультурології, яка розглядає мовні номінації в тісному зв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю, це стосується формулювання мети і завдань роботи, з'ясування її наукової новизни і теоретичного та практичного значення, методів дослідження, опису апробації результатів дослідження тощо.

Перший розділ **«Теоретично-методологічна база ономастико-культурологічного дослідження ойконімного простору України»** присвячено оглядові історико-географічних та ономастичних досліджень назв поселень України; в окремих підрозділах репрезентовано базові поняття та терміни дисертаційної праці і розкрито методологію лінгвокультурологічного вивчення ойконімії, методи та прийоми її аналізу. У цьому розділі Віра Василівна науково викладає основні думки щодо обґрунтування засадничих положень цієї частини роботи, однак коли справа доходить до «етногенетичного коду топоніма» (Ю.О. Карпенко), «віддзеркалення в ойконімії історії, вірувань, традицій» (М.М. Торчинський), дисертантка дещо віддаляється від наукового стилю і вдається до метафори: «ономастико-культурологічне вивчення оніма – це вміння почути мову мови власної назви» (с. 80). Котович В.В. дає визначення лінгвокультурологічному аспекту досліджень ойконімного простору України, вважає, що це мовний (лексико-семантичний, словотвірний, етимологічний, синхронно-діахронний, стратиграфічно-просторовий) + культурологічний (матеріально-духовний, соціально-, етно- та національно орієнтований) аналіз назви кожного населеного пункту. «За такого підходу історія має відповісти на питання – *коли?*, географія – *де?*, лінгвістика – *як?*, а культура

дає змогу з'ясувати – чому номінація поселень людиною здійснювалася так, а не по-іншому» (с. 86) – пише Віра Василівна. І ось те «чому» в науковців викликало інтерес віддавна, однак мало хто брався за цю проблему, адже розв'язати її не так просто...Тим більше, що те «чому» діахронно залежне і на кожному історичному зрізі була можливість його уточнювати чи змінювати, тому часто воно є тонкою матерією, яка вислизає з рук. Слід наголосити на тому, що Віра Василівна має наукову відвагу, бо взялася відповісти на таке запитання і розкрити зміст «згорнутих лінгвокультурних тестів», якими є астіоніми і не лише вони.

У дисертації представлено базові поняття дослідження, терміни, з якими не завжди можу погодитися, зокрема ойкокультуронім («засвідчує наявність у власній назві інформації культурологічного плану»), що порівнюється з ойконімом як «репрезентантом суто лінгвістичної інформації». Власні назви географічних об'єктів (і твірна основа, і топонімоформант) уже інформують про належність до того чи того культурного пласту етносу, тому ойконім не є лише лінгвістичним явищем. Означаючи базові поняття у першому розділі дисертації, Віра Василівна у складі онімного коду виокремлює антропонімний індивідуальний, антропонімний груповий, меморіальний, гідронімний, мікротопонімний, хоронімний, оронімний, ергонімний коди; у структурі апелятивного – ландшафтно-артефактний, локально-етнічний, службовий, символіко-світоглядний і тим самим фактично визначає структуру двох наступних розділів роботи.

Другий розділ «Типологія онімного коду астіоніма» добре продуманий, у ньому науково обґрунтовано поняття онімного коду, що є системою «засобів і способів, які уможливають зчитування мовно-культурної інформації з власної назви через її сприйняття крізь призму лінгвальних та екстралінгвальних відомостей», його структура визначена компонентами онімного коду.

У кожній галузі науки є свої вчені-авторитети, так повелося і в мовознавстві, зокрема ономастиці. Однак, дослідниця (Котович В.В.), яка

зробила так багато у сфері «класичної» ономастики (!), оперує величезним масивом фактичного матеріалу (!), представляє докторську дисертацію (!), однозначно зобов'язана «відірватися» від авторитетів! Однак у роботі доволі часто спостерігаємо орієнтацію на постулати колег-ономастів, що затінює міркування самої дослідниці, і нам бракує наукової позиції автора дисертації. Особливо яскраво це спостерігається в другому розділі. Виявлено навіть повтор думки Вербича С.О. про «етимологічні манівці» (сс. 95, 126). Щодо архаїчних типів ойконімів, то суттєвих зауваг чи побажань трактувати їх по-іншому нема, а от щодо нових, то, до прикладу, не погоджуюся, що Дебальцеве, Чистякове, Курахове і Бунге належать до астіокультуронімів, мотивованих відапелятивними антропонімами, даними за певною рисою зовнішнього вигляду. Вважаю, що їх слід розглядати в межах меморіальних (сс.159, 161, 174, 302). Думаю, що й Бурштин появився внаслідок онімізації апелятива-омоніма (с. 179). Очевидно, не варто категорично говорити, що нормативним є Мукачеве, а не Мукачево (с.197), найкраще, звичайно, було б Мукачів, бо в такій формі мали б завершену субстантивацію та уніфікацію парадигми до ойконімів на -ів. Крім того, унормування ойконімії на сучасному етапі, на жаль, не завершене. Цікавим є параграф 2.5. (сс. 281–295), де репрезентовано мікротопонімний код, який, звичайно, розшифрувати можна лише за допомогою фіксації відомостей про природні фізико-географічні мікрооб'єкти. У цій частині роботи авторка розглядає 29 астіонімів, походження яких мотивує мікротопонімами, окремі з яких викликають певні застереження (Буринь, Городенка, Ізюм, Комарно, Пустомити, Шпола).

Третій розділ дисертації **«Типологія апелятивного коду астіоніма»** вміщує докладний аналіз власних назв поселення, в основі яких є апелятивна лексика. У межах ландшафтно-артефактного коду Віра Василівна розглядає номенклатуру довкілля. Цікаво, які (натурогенні чи антропогенні) географічні апелятиви домінують в українських астіонімах. І чому? Про це

нічого нема в тексті дисертації. Задеклароване в першому розділі «чому?» якось не завжди актуалізується у третьому...

У четвертому розділі «**Ойконімний простір України як репрезентант засадничих лінгвокультурологічних категорій**» Віра Василівна розглянула ойкокультуроніми через призму культури номінації території, тобто представила ойконімію феноменальний засобом маркування простору, фундаментальну онтологічну й світоглядну категорію часу пов'язала із синхронно-діахронними студіями, які дали змогу назвати топонімоторчі афікси не тільки засобом деривації, але й формальними виразниками темпоральности ойконімів. Дослідниця наголошує на тому, на скільки важливою для українців є сакральна сфера, адже найбільшою за обсягом у досліджуваному матеріалі є група ойкокультуронімів, утворених від назви церкви або церковно-християнської події, від колективних назв осіб, поіменованих за належністю до парафії, церкви, монастиря; від загальних назв, які первісно вказували на належність об'єкта церковнослужителям; назви, мотивовані лексемами рай, хрест, святий тощо.

Загалом у четвертому розділі дослідниця найбільш емно проаналізувала ойкокультуроніми як «згорнуті лінгвокультурні тексти», зробила вона це на обширному фактичному ойконімному матеріалі, акцентуючи, звичайно, на астіонімії.

Особливо вагомим є додаток до роботи «Матеріали до лінгвокультурологічного словника астіонімів України». Щодо його принципів укладання і структури, то дисертантка доводить, що вона досвідчений лексикограф, адже в її науковому арсеналі вже чотири лексикографічні праці. Цей словник стане новим явищем в українській практиці словникарства, він поєднає в собі й лінгвістичні принципи укладання, й енциклопедичні, бо матеріал у ньому подається за схемою лінгвокультурологічного портрета, який змодельовано за такою схемою: ядерна зона (теперішня назва міста, його локалізація); ближня периферія (генеза астіоніма); дальня периферія (характеристика

етимона); інтерпретаційна зона (контroversійні тлумачення, народна етимологія, конотоніми, дескрипції, дотична до назви енциклопедична інформація тощо). Шкода, правда, що Віра Василівна рідко покликається в тексті дисертації на цей ґрунтовний додаток. Така лексикографічна праця стане практичним вінцем реалізації студії астіонімів України в лінгвокультурологічному аспекті. Саме він не лише засвідчить високий кваліфікаційний рівень дослідниці, а й стане вагомим внеском в українську ономастичну лексикографію.

Епізодично фіксуються невірності/неточності: 1) вважаю, що вживати сполучення «стратиграфічно-просторовий» не коректно, бо у стратиграфію входить просторовий вимір ойконімії; 2) щодо фрази «українськість українського міста розпочинається з українськості його назви», то, очевидно, авторка метафорично вживає словосполучу «українськість назви», бо ж більшість географічних назв України походять від спільнослов'янських коренів, а не від власне українських; 3) подекуди ще трапляється словосполуча «ономастичний матеріал» (напр. АР, с.1) замість «онімний матеріал».

Висновки глибокі, розлогі, вони впливають із тексту дисертації і кореспондуються з поставленими завданнями.

Оцінюючи дисертацію в цілому, можемо зазначити, що Котович В.В. досягла поставленої мети, оскільки її робота є самостійним, концептуально завершеним дослідженням, яке містить важливі теоретико-методологічні узагальнення і практичні пропозиції. Наведені побажання мають дискусійний характер і так само, як і зауваження, суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої праці.

Насамкінець варто сказати, що Вірі Василівні вдалося повністю виконати поставлені завдання. Це новаторське дослідження, здійснене з урахуванням досягнень сучасної лінгвістики, воно займе почесне місце серед найкращих праць, які вказують шлях до поглибленого вивчення ономастикону.

Враховуючи актуальність теми і новизну отриманих здобувачем наукових результатів, їхню обґрунтованість і достовірність, а також практичну цінність сформованих положень та висновків, маємо всі підстави вважати дисертаційну роботу з теми «Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти» такою, що відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінетів Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., зі змінами, унесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її автора – Віру Василівну Котович – гідною присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент

Доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
імені професора Івана Ковалика
Львівського національного Університету
імені Івана Франка

Купчинська З.О.

Підпис доц. Купчинської З. О. підтверджую.

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка, доцент

Грабовецька О.С.

Відгук марійцов до секретаря

13.01.2021 року

Учений секретар (Приймачук О.І.)